

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

ТАЛЬКО СВІТЛАНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК: 81'44(811.161.2+811.111):81'373:81'373.72

ЛІНГВОАКСІОЛОГІЧНА СЕМАНТИКА
АНТРОПОЦЕНТРИЧНИХ МЕТАФОР ТА ПОРІВНЯНЬ
В УКРАЇНСЬКІЙ І АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

10. 02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

НБ НПУ

100042982

Київ – 2009

НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі загального та українського мовознавства Київського національного лінгвістичного університету, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Кочерган Михайло Петрович

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Фабіан Мирослава Петрівна,
Ужгородський національний університет,
завідувач кафедри англійської філології

кандидат філологічних наук, доцент
Попова Антоїна Олександрівна,
Бердянський університет менеджменту і бізнесу,
доцент кафедри іноземних мов

Захист відбудеться “10” листопада 2009 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.15 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “07” лютого 2009 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

К. Д. Паршак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертаційне дослідження присвячено вивченню лінгвоаксіологічної семантики антропоцентричних метафор та порівнянь в українській і англійській мовах. У роботі виявлено два типи аксіологічно маркованих антропоцентричних метафор та порівнянь: антропіні й антропометричні. На основі відношень КОРЕЛЯТ → РЕФЕРЕНТ досліджувані одиниці класифіковано за гіперо-гіпонімічними моделями в лексико-семантичних просторах зоонімів, фітонімів та артефактів. Визначено спільні й відмінні тенденції розвитку оцінного значення в семантичній структурі антропоцентричних метафор та порівнянь в українській і англійській мовах.

Сучасна лінгвістика характеризується антропоцентричним спрямуванням наукових досліджень, провідними аспектами яких є осмислення процесів категоризації (М. М. Болдирев, R. W. Langacker, E. Rosch) й концептуалізації (С. Г. Воркачов, О. С. Кубрякова, А. М. Приходько, Й. А. Стернін) явищ навколишнього світу, а також вербалізації ментальних структур у різних мовах (А. Wierzbicka). З огляду на цю постановку проблеми в антропозорієнтованих студіях актуалізується вивчення таких феноменів, як мовна картина світу (О. О. Корнілов, В. А. Маслова), мовленнєві й культурні стереотипи (І. М. Кобозева), національно-марковані мовні одиниці (В. В. Жайворонок, О. В. Тищенко, М. П. Фабіан), з-поміж яких на особливу увагу заслуговують метафори (С. А. Жаботинська, М. Black) і порівняння, що функціонально спрямовані на пізнання людиною предметів або явищ об'єктивної дійсності (М. Ф. Алефіренко).

Протягом ХХ – поч. ХХІ ст. у мовознавчій науці сформовано не лише окремі самостійні напрями дослідження метафори, зокрема *лінгвокультурологічний* (Н. В. Андрієнко), *термінотворчий* (С. М. Кришталь, О. Ю. Махницька), *когнітивний* (А. О. Попова, О. В. Рахліна), *аксіологічний* (О. Л. Бессонова, Т. І. Вендіна), а й доповнено існуючу теорію метафори (П. Рікер, А. Річардс, В. М. Телія). Щодо наукової традиції у вивченні порівнянь, то спостерігається певна фрагментарність розвідок у цій сфері, що представлені поодинокими науковими працями (Л. В. Голоух, Д. Девідсон, Л. І. М'ясянкін, Н. В. Черемісіна). Деякі дослідження присвячено також аналізу конструкцій, побудованих за моделлю порівнянь: компаративних фразеологізмів (К. І. Мізін), фразеологічних символів (О. П. Левченко).

Потужна наукова база з цієї проблематики дає підстави стверджувати, що суттєвою особливістю метафор і порівнянь є їхня реалізація в єдності форми і змісту, яка є результатом складної мовленнєвої і когнітивної діяльності людини (В. З. Дем'янов, О. С. Кубрякова). Вивчення метафори як когнітивної категорії (Дж. Лакофф), тобто як способу мислення про світ (В. І. Кононенко, М. П. Кочерган, О. О. Тараненко), створює передумови для її розгляду з позицій аксіології (О. М. Вольф, А. Й. Гудавічус, Т. В. Радзівська). Порівняння як складний когнітивний процес та форма пізнання і донині не має в лінгвістиці об'єктивного трактування. Онтологічно порівняння є універсальною, яка усвідомлюється людиною внаслідок її оцінного ставлення до навколишнього світу.

В основі творення антропоцентричних метафор і порівнянь покладено оцінку як складний мисленєвий акт мовної особистості, зумовлений когнітивною особливістю людської свідомості (Ю. М. Караулов). При цьому під антропоцентричністю розуміється вибір адекватної основи для метафор і порівнянь, пов'язаний із ціннісними установками різних соціумів, що стимулює актуальність розгляду цих одиниць у міжмовному плані (Н. В. Лобур, О. В. Материнська).

Актуальність дисертаційної роботи зумовлена її спрямуванням на вивчення тих мовних одиниць, семантика яких відображає оцінне ставлення носіїв мови до сприйняття навколишньої дійсності. Поєднання зіставно-типологічного і порівняльно-історичного підходів до аналізу аксіологічно маркованих антропоцентричних метафор та порівнянь є необхідним для визначення закономірностей їхнього творення і функціонування в неблизькоспоріднених мовах, а також виявлення культурно зумовлених відмінностей, пов'язаних із різними ціннісними стереотипами мовленнєвої поведінки представників українського й англійського соціумів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до держбюджетної теми Міністерства освіти і науки України № 0102U001457 “Слов'янське і балканське мовознавство: мова в етнокультурному та діахронічному аспектах” (тема затверджена вченою радою КНЛУ, протокол № 6 від 31 січня 2005 року). Обраний напрям дослідження пов'язаний із науковою темою “Проблеми зіставної семантики”, що розробляється на кафедрі загального та українського мовознавства КНЛУ. Тему дисертації затверджено вченою радою КНЛУ, протокол № 4 від 29 листопада 2004 року, перезатверджено спеціалізованою вченою радою К 26.053.15 НПУ імені М. П. Драгоманова, протокол № 7 від 15 червня 2009 р.

Метою дисертаційної роботи є виявлення аксіологічного компонента семантики антропоцентричних метафор та порівнянь в українській і англійській мовах.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

- визначити лінгвоаксіологічні засади вивчення антропоцентричних метафор і порівнянь у мовній картині світу;
- розробити методику зіставлення аксіологічно маркованих антропоцентричних метафор та порівнянь в українській і англійській мовах;
- здійснити таксономію антропоцентричних метафор та порівнянь за принципом відношень КОРЕЛЯТ → РЕФЕРЕНТ у лексико-семантичних просторах зоонімів, фітонімів, артефактів;
- зіставити українські й англійські антропні метафори та порівняння за гіперо-гіпонімічними відношеннями;
- зіставити українські й англійські антропометричні метафори за гіпонімо-гіпонімічними відношеннями;
- проаналізувати спільну й відмінну мотивацію формування оцінного значення у внутрішній і зовнішній формах українських і англійських антропоцентричних метафор та порівнянь.

Об'єкт дослідження становлять антропоцентричні (антропні й антропометричні) метафори та порівняння з аксіологічним компонентом семантики в українській і англійській мовах.

Предметом дослідження є аломорфні й ізоморфні характеристики аксіологічно маркованих метафор та порівнянь, що відображають ціннісне ставлення носіїв української та англійської мов до навколишньої дійсності.

Джерельною базою дисертації є матеріали тлумачних словників української: Словник української мови в 11-ти томах (за ред. І. К. Білодіда) й англійської мов: New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language; етимологічні словники: Етимологічний словник української мови: в 7 томах (за ред. О. С. Мельничука), The Oxford Dictionary of English Etymology (С. Onion), The Barnhart Dictionary of Etymology (R. Barnhart); перекладні словники: Англо-український словник (М. І. Балла), Великий англо-український словник (М. В. Адамчик); Англо-український фразеологічний словник (за ред. К. Т. Баранцева), а також Словник стійких народних порівнянь (О. С. Юрченко, А. О. Івченко), Thesaurus of Traditional English Metaphors (P. R. Wilkson); електронні ресурси: (АВВУ Lingvo x 3) та Картотека Інституту української мови НАН України. Фактичний матеріал становить 3210 лексичних одиниць, що вживаються як метафори і порівняння, в українській і англійській мовах (1569 од. – української та 1641 од. – англійської).

Методи дослідження. *Зіставно-типологічний* метод застосовано для виявлення спільних і відмінних особливостей в аксіологічній семантиці антропоцентричних метафор та порівнянь української і англійської мов. *Порівняльно-історичний* метод сприяв встановленню первісних ознак мотивації у формуванні оцінного значення антропоцентричних метафор та порівнянь. *Методика компонентного аналізу* дала змогу з'ясувати тип оцінної маркованості (меліоративний, пейоративний) у семантичній структурі зіставлених одиниць. *Методика лінгвістичного моделювання* застосована для класифікації аксіологічно маркованих антропоцентричних метафор та порівнянь за гіперо-гіпонімічними моделями. Процедура *кількісних підрахунків* дозволила встановити продуктивність творення антропоцентричних метафор та порівнянь у лексико-семантичних просторах зоонімів, фітонімів, артефактів.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що в роботі вперше виявлено тенденцію до *імпліцитності* формального вираження власне процесу порівняння в антропоцентричних метафорах та *експліцитності* – в антропоцентричних порівняннях української і англійської мов; встановлено спільні типи досліджуваних одиниць: антропні (метафори та порівняння) й антропометричні (метафори) в лексико-семантичних просторах зоонімів, фітонімів та артефактів; скласифіковано українські й англійські аксіологічно марковані антропоцентричні метафори та порівняння за спільними гіперо-гіпонімічними моделями з їхніми різновидами: 1) гіперо / гіпонімо-гіперонімічною; 2) гіперо-гіпонімо-гіпонімічною; 3) гіпонімічною (представленою лише стертими метафорами як в українській, так і в англійській мовах); виявлено відмінну мотиваційну основу формування аксіологічного значення антропоцентричних метафор та порівнянь, а також різні їхні денотати у зіставлених мовах.

Теоретичне значення полягає у поглибленні основних положень лінгвоаксіології, теорії метафори та порівняння з позицій лінгвістичного антропоцентризму. Теоретичні здобутки роботи уточнюють традиційне визначення метафор і порівнянь, передусім як одиниць, у семантиці яких відображено ціннісні та образні стерестипи носіїв української і англійської мов, а також як культурних доміант концептуальної і мовної картин світу будь-якої мови.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їхнього застосування в зіставно-типологічних дослідженнях з проблем лінгвоаксіологічної семантики, а також у процесі підготовки спецкурсів та спецсемініарів з міжкультурної комунікації, у викладанні навчальних дисциплін: “Загальне мовознавство”, “Сучасна українська літературна мова” (розділ “Лексикологія”), “Стилістика української мови”, “Лексикологія англійської мови”, “Стилістика англійської мови”, “Порівняльна типологія англійської та української мов”. Опрацьований фактичний матеріал може бути використаний при укладанні словника метафор та порівнянь української і англійської мов.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження висвітлювалися в доповідях на *трьох* міжнародних наукових конференціях: “Мова і культура” (Київ, 2003 р.); “Проблеми зіставної семантики” (Київ, 2003, 2005 рр.), а також на *чотирьох* щорічних науково-практичних конференціях Київського національного лінгвістичного університету: “Актуальні проблеми лінгвістики та лінгводидактики у контексті Болонських реалій” (Київ, 2002), “Мови і культури у сучасному світі” (Київ, 2003 р.), “Мова, освіта, культура у контексті Болонських реалій” (Київ, 2004, 2008 рр.).

Публікації. Проблематику, теоретичні й практичні результати дисертаційного дослідження викладено в семи публікаціях: у шести статтях, надрукованих у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України, та одних тезах.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, *трьох* розділів, висновків, списку використаної літератури (216 найменувань, з яких 24 – іноземними мовами) та списку використаних словників, довідкової літератури та електронних ресурсів (45 найменувань). Повний обсяг дисертації – 197 сторінок, основний зміст викладено на 174 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, визначено завдання, об’єкт, предмет, наукову новизну роботи, описано методи дослідження, охарактеризовано фактичний матеріал, окреслено теоретичне й практичне значення здобутих результатів, указано форми їхньої апробації.

У **першому розділі** “Лінгвоаксіологічні засади вивчення антропоцентричних метафор і порівнянь як фрагментів мовної картини світу” проаналізовано специфіку мовної картини світу в контексті антропоцентричної парадигми лінгвістики; визначено метафори та порівняння як результати семантичного переосмислення явищ навколишньої дійсності, а також виявлено аксіологічну основу їхнього творення, розроблено методику зіставлення

аксіологічно маркованих антропоцентричних метафор та порівнянь в українській і англійській мовах.

У лінгвістиці ідея антропоцентричності метафори сягає порівняльної теорії Арістотеля, за якою метафора вважається прихованим порівнянням і трактується як непритаманна назва, перенесена з роду на вид або з виду на вид, у зв'язку з чим основа метафоричного перенесення міститься всередині однієї категорії (рід – вид, вид – рід, вид – вид, рід до елементу роду, що базується на пропорції) і визначається подібністю між двома предметами.

Сучасні варіанти цієї теорії метафори розвивалися за двома основними напрямками – *лінгво-класифікаційним* і *теоретико-концептологічним* з його аспектами: *семантичним, прагматичним, інтераціоналістським*. Для дисертаційного дослідження прийнятним є інтераціоналістський підхід (М. Блек), за яким природа метафори вбачається у взаємодії лексико-семантичних просторів, що належать двом різним об'єктам, у яких поєднується семантика і прагматика. Поняття лексико-семантичного простору розглядається як сукупність номіналем (у цьому дослідженні зоонімів, фітонімів та назв артефактів), що викликають у свідомості людини позитивні чи негативні асоціації за принципом уподібнення, а отже, є метафорами чи порівняннями. Спираючись на таке розуміння природи метафори і дотримуючись поглядів Арістотеля щодо неї, вважаємо, що процеси як метафоризації, так і порівняння ґрунтуються на семантико-асоціативних зв'язках. Порівняння розглядається як *експліцитний* процес (власне порівняння), метафоризація – *імпліцитний* (прихований), що чітко виражено на формальному рівні: *експліцитний* [укр. N + як (мов / немов, наче / неначе та ін.) + N *дівчина, як ласочка*; Adj + як (мов / немов, наче / неначе та ін.) + N *гарна, як маківка / наче рожка*; Adj + як (мов / немов, наче / неначе та ін.) + Adj + N *гарна, як весняна квітка*; V + як (мов / немов, наче / неначе та ін.) *працювати, як віл* / англ. As + Adj + as + N *As thin as a rake* “тонкий, як граблі”; Adj + like + N *beautiful like a rose* “гарна, як троянда”; Adj + as (like) + N + N *mad as a March hare* “несовна розуму, як березневий заєць”; V + like + N *to eat like a horse* “їсти, як кінь”] та *імпліцитний* [N (simple) – укр. *свиня* / англ. *weed* “бур'ян”; N (composite) – англ. *pea-head* “головагорошина”; Adj + N – укр. *трепетна лань* / англ. *shrinking violet* “тендітна фіалка”].

Метафори і порівняння є за своєю онтологією глибоко *антропоцентричними*, адже безпосередньо пов'язані з ЛЮДИНОЮ – центром, який відображає “вторинну” природу світу речей, передаючи якісні характеристики її стану, дій, поведінки тощо.

За принципом відношень КОРЕЛЯТ → РЕФЕРЕНТ антропоцентричні метафори та порівняння в дослідженні розмежовуються як *антропні* (метафори та порівняння) й *антропометричні* (метафори) у лексико-семантичних просторах зоонімів, фітонімів, назв артефактів. *Антропні* (метафори та порівняння) трактуються як такі, де кінцевою точкою (референтом) при метафоризації чи порівнянні є ЛЮДИНА або ЧАСТИНА ТІЛА ЛЮДИНИ, а найменування тварин, рослин, артефактів та їхніх частин є корелятами. *Антропометричні* (метафори) – це

назви, що характеризують людину, її тіло (кореляти), вживаються на позначення частин інших предметних сфер (референти: зооніми, фітоніми, артефакти). На основі цього принципу визначено дві гіперо-гіпонімічні моделі *антропних* метафор та порівнянь: гіперо / гіпонімо-гіперонімічну ОБ'ЄКТ / ЧАСТИНА ОБ'ЄКТА → ЛЮДИНА, гіперо-гіпонімо-гіпонімічну ОБ'ЄКТ / ЧАСТИНА ОБ'ЄКТА → ЧАСТИНА ТІЛА ЛЮДИНИ і одну гіпонімо-гіпонімічну модель ЧАСТИНА ТІЛА ЛЮДИНИ → ЧАСТИНА ОБ'ЄКТА *антропометричних* метафор в українській і англійській мовах.

Антропоцентричність як онтологічний чинник метафор та порівнянь лежить в основі аксіологічного маркування цих одиниць, які, відображаючи певну дескриптивну ситуацію в картині світу, містять у своїй семантичній структурі оцінку *добре / погано* на шкалі вартостей української і англійської етноспільнот.

Цей оцінний критерій є важливим при зіставленні антропоцентричних метафор і порівнянь, яке в роботі здійснено в такі етапи: 1) класифіковано антропоцентричні метафори і порівняння в лексико-семантичних просторах зоонімів, фітонімів та назв артефактів; 2) змодельовано аксіологічно марковані антропоцентричні метафори та порівняння за гіперо-гіпонімічними відношеннями; 3) зіставлено позитивно / негативно марковані антропоцентричні метафори та порівняння в українській і англійській мовах.

Другий розділ “Лінгвоаксіологічна семантика антропних метафор та порівнянь в українській і англійській мовах” присвячено зіставному аналізу аксіологічно маркованих антропних метафор та порівнянь за двома моделями: 1) гіперо / гіпонімо-гіперонімічною моделлю ОБ'ЄКТ / ЧАСТИНА ОБ'ЄКТА → ЛЮДИНА; 2) гіперо / гіпонімо-гіпонімічною моделлю антропних метафор та порівнянь ОБ'ЄКТ / ЧАСТИНА ОБ'ЄКТА → ЧАСТИНА ТІЛА ЛЮДИНИ у лексико-семантичних просторах зоонімів, фітонімів та артефактів.

Використання в названих моделях подвійного елемента ОБ'ЄКТ / ЧАСТИНА ОБ'ЄКТА пояснюється відображенням у мотиваційних ознаках взаємозумовленості *цілого та частини (партоніма)* в процесі творення метафори чи порівняння. Так, у метафоричному вживанні лексеми *лопух* (про нікчемну людину) береться до уваги рослина в цілому, але в основі мотиваційної ознаки ‘нікчемність’ лежить властивість листя лопуха (партонім) опускатися перед дощем, що асоціюється з приниженням, нікчемністю людини.

1. За гіперо / гіпонімо-гіперонімічною моделлю антропні метафори і порівняння лексико-семантичних просторів зоонімів, фітонімів та артефактів розподілено за лексико-семантичними групами (далі ЛСГ) на позначення: а) зовнішності людини; б) фізичного стану людини, що включає в себе лексико-семантичні підгрупи (далі ЛСПГ) на позначення руху, сили; в) характеру / поведінки; г) інтелекту (табл. 1).

Зіставний аналіз антропних зоометафор і порівнянь свідчить про суттєві відмінності у виборі денотатів, що є мотиваторами у формуванні оцінного значення досліджуваних одиниць в українській і англійській мовах.

Таблиця 1

Антропні метафори та порівняння моделі ОБ'ЄКТ / ЧАСТИНА ОБ'ЄКТА → ЛЮДИНА (2119 од.)

ЛСПр	ЗООНИМИ (1565 од.)									ФІТОНІМИ (413 од.)									АРТЕФАКТИ (141 од.)																				
	укр. (758 од.)			англ. (807 од.)			укр. (174 од.)			англ. (239 од.)			укр. (84 од.)			англ. (57 од.)																							
	метаф.			порівн.			метаф.			порівн.			метаф.			порівн.			метаф.			порівн.																	
ЛСГ / ЛСПГ	+	-	всього	+	-	всього	+	-	всього	+	-	всього	+	-	всього	+	-	всього	+	-	всього	+	-	всього	+	-	всього	+	-	всього									
	ЛСГ зовн.	16	24	40	12	24	36	16	39	55	16	48	64	12	0	12	40	16	56	0	0	0	20	24	44	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ЛСГ фіз. ст.	рух	0	0	0	250	52	302	5	20	25	24	44	68	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	3	4	16	20	0	7	7	0	0	0		
	сила	8	8	16	32	8	40	16	8	24	32	12	44	0	0	0	12	0	12	0	0	0	40	0	40	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
ЛСГ характ. і повед.	8	48	56	48	148	196	32	176	208	36	155	191	5	12	17	4	60	64	4	40	44	20	52	72	0	24	24	0	21	21	9	32	41	0	1	1			
ЛСГ інтел.	12	0	12	8	52	60	12	44	56	16	56	72	0	8	8	0	5	5	0	23	23	0	16	16	0	4	4	0	12	12	0	4	4	4	0	4			
Разом	44	80	124	350	284	634	81	287	368	124	315	439	17	20	37	56	81	137	4	63	67	80	92	172	0	31	31	4	49	53	9	43	52	4	1	5			

Примітки: ЛСПр – лексико-семантичний простір; + меліоративна оцінка; - пейоративна оцінка; фіз. ст. – фізичний стан; зовн. – зовнішність; укр. – українська мова; англ. – англійська мова; од. – одиниці; інтел. – інтелект; характ. і повед. – характер і поведінка.

У ЛСГ на позначення *зовнішності* людини виявлено значно менше позитивно маркованих метафор і порівнянь, ніж негативно маркованих (див. табл. 1). Досліджувані одиниці з мотиваційними ознаками ‘гарний’, ‘молодий’ уживаються на позначення молодості, привабливості жінки / чоловіка і є частково еквівалентними: укр. *перепеличка*; як *перепеличка*; *гарний*, *чорнявий*, як *ворон* / англ. *quail* “перепеличка”; *a raven-black man* “чорнявий, як ворон”. Українська мова тяжіє до експліцитності порівняння, натомість як англійська – до імпліцитності. Негативні мотиваційні ознаки ‘непривабливий’, ‘потворний’ марковані як еквівалентними одиницями (укр. *жаба*; *бридкий(а)*, як *жаба* / англ. *a toad*, *repulsive as a toad*); так і безеквівалентною одиницею – англ. *jay* “сойка (про жінку, одягнену без смаку)”; ознака ‘неохайний’ маркована еквівалентними одиницями (укр. *свиня*; *брудний(а)*, як *свиня* / англ. *a pig*; *dirty as a pig*) та безеквівалентними – англ. *greasy (smell) as(like) a badger* “засалений (вонючий), як борсук”; негативну оцінку містить метафора, що позначає вік людини: англ. *an old trout* “стара форель”.

ЛСГ на позначення *фізичного стану* людини включає антропні метафори й порівняння, представлені в обох мовах двома ЛСПГ на позначення руху, сили. ЛСПГ одиниць на позначення *руху* об’єднує назви з негативною оцінною семантикою надмірних дій людини: ‘швидкість’, ‘рухливість’ (укр. *мавпа*; *подертися нагору*, як *мавпа* / англ. *monkey*; *to climb like a monkey* – еквівалентні; укр. *бігти*, як *заєць* / англ. *shuttle as a rabbit* “сновигати, як кролик” – частково еквівалентні); ‘повільність’ (укр. *швидкий*, як *віл у плузі* / англ. *sulky as a bull* – еквівалентні); ‘незграбність’ (укр. *корова*; *ходить*, як *корова по льоду*; як *качка* / англ. *a cow*; *clumsy as a cow*, *waddle like a duck* – еквівалентні; безеквівалентною одиницею є англ. *cuscoo* “зозуля”); ‘метушливість’ (укр. *крутиться*, як *білка в колесі*; *крутиться*, як *посолений в’юн* / англ. *active as a squirrel*, *fidget* – еквівалентні; безеквівалентними є укр. *крутиться*, як *дурна віця*; *закрутився*, як *журавель в леті* та англ. *to fly like a bat* “літати, як кажан”).

У ЛСПГ антропних метафор і порівнянь на позначення *сили* людини позитивна мотивація ознаки ‘міцність’ маркована як повними еквівалентами (укр. *міцний*, як *віл* / *бик* / англ. *(as) strong as an ox / bull*), зумовленими спільними уявленнями обох етносів про вола / бика як про найміцніших тварин, так і безеквівалентною одиницею – англ. *healthy as a trout* “здоровий, як форель”. Негативна ознака ‘слабкість’ наявна у внутрішній формі повних еквівалентних одиниць: укр. *курча*; як *курча* / англ. *a chicken*; *weak as a chicken*.

Досліджувані одиниці ЛСГ на позначення *характеру* / *поведінки* людини здебільшого маркують таку меліоративну мотиваційну ознаку, як ‘працьовитість’ (укр. *працювати*, як *віл*; як *кінь* / англ. *to work as a bull*; *as a horse* – еквівалентні; укр. як *верблюд* / англ. *to work as a beaver* “працювати, як бобер” – частково еквівалентні). Мотиваційною є також ознака ‘лінощі’, де укр. *ледачий*, як *кіт* / англ. *lazy as a cat* – еквівалентні; англ. *lazy as an owl* “ледачий, як сова”, *as a polecat* “як тхір”, *as a cuscoo* “як зозуля” – безеквівалентні порівняння.

Одним із основних інстинктів тварини є добування їжі. Саме ця природна особливість пояснює появу антропних метафор і порівнянь стосовно такої негативної риси характеру людини, як жадібність. Еквівалентними є порівняння:

укр. *налетіти, як ворона на стерво* / англ. *hungry as a June crow* “голодний, як ворона в червні” (саме у вказаний час ворони вигодовують своє потомство і потребують більше їжі). Для англійської мови характерним є вживання таких лексем, як *horse* “кінь”, *swallow* “ластівка” у значенні “ненаситна людина”: англ. *hungry as a horse* “голодний, як кінь”; *as greedy as a swallow* “ненаситний, як ластівка”.

Найбільш продуктивними у цій ЛСГ в обох мовах є метафори й порівняння з пейоративними мотиваційними ознаками (див. табл. 1): ‘пихатість’ (укр. *півень, пава, індик; надувся, як індик* / англ. *a cock; to strut like a turkey-cock; to be as proud as a peacock* – еквівалентні); ‘набридливість’, ‘сварливість’ (укр. *сорока; набридливий, як Спасівська муха* / англ. *to bother smb. as an August fly* “набридати, як серпнева муха”; *to bother smb. as a magpie* “набридати, як сорока” – частково еквівалентні; англ. *a bat* “кажан”; *a jay* “сойка” – безеквівалентні одиниці); ‘нечесність’, ‘підступність’, що маркуються еквівалентними (укр. *акула, собака* / англ. *shark, dog*) та частково сквівалентними (укр. *облєсливий, як собака* / *cunning dog* “хитрий собака”) одиницями. Значення останніх одиниць засвідчується етимологічними розвідками, де акула, завдяки видовженій формі свого тіла, найчастіше асоціюється з чимось тонким і загостреним. Так, *shark* “акула” співвідноситься з лит. *krake* “палиця”, рос. діал. *кроква, палиця*. Пор. семасіологічну паралель: суч. норв. *Hakall* > укр. ‘акула’ (< давньоіпн. *hakarl* < спільногерм. **hanhu*, укр. сук, давньоінд. *sanku* “гостра палиця; велика риба, морська потвора”). Існує також погляд щодо співвідношення цієї лексики з тох. *a skar* – “ранити, завдавати комусь збитків, бути здатним на підлість”. Собака, згідно з давніми уявленнями, був символом смерті та потойбічного світу (охороняє вогненні ворота пекла), що відбилося в міфі про те, як він украв вогонь у богів і приніс його людям. Слова зі значенням “красти” здебільшого співвідносяться зі значенням “вогонь” (пор. англ. *dog* “собака”, англ. діал. *deegle* “красти” (і.-є. **dheg-* “горіти, палити”); типологічно пор. укр. *красти*, але і.-є. **ker-* “горіти” і англ. *thief* “зłodій”, англ. діал. *thief* “вільний кінець гноту свічки, що падає на саму свічку і тим самим спричиняє її нерівне горіння”). Безеквівалентною у цій групі виявилася метафора *gull* “чайка” в англійській мові. *Gull* “чайка” співвідноситься з індосвр. **gheu-* “лити” (англ. діал. *gowl* “гній в оці” (водяна птиця)). Лат. *gulet* означає “лежати”. Відповідно до давніх уявлень горизонтальне положення, на відміну від вертикального, символізує все земне, тлінне, негативне й погане. Ймовірно, що саме це зумовило появу у слова *gull* значення “шахрай”.

Інтелектуальні здібності (ЛСГ на позначення *інтелекту*) людини представлені в еквівалентних порівняннях з меліоративною маркованістю мотиваційної ознаки ‘розумний’: укр. *розумний, як сова* / англ. *as wise as an owl*; частково еквівалентними антонімічними метафорами з різними денотатами є укр. *біла ворона* / англ. *black swan* “чорний лебідь”. В обох мовах наявні антропні порівняння з позитивною мотиваційною ознакою ‘досвідченість’: укр. *плаває, як риба у воді* / англ. *swim like a duck* “плаває, як качка”, що представлені також різними денотатами і є частково еквівалентними. Більшість метафр і порівнянь з пейоративною оцінкою мотиваційної ознаки ‘нерозумний’ характерна для

англійської мови, порівняно з українською (див. табл. 1), де така оцінка наявна переважно в порівняннях: укр. *дурний, як індик, тупий(а), як гуска* / англ. *turkey; silly as a goose*. Безеквівалентними є англійські порівняння *stupid as a fly* “тухий, як муха”; *silly as a bauson* “тухий, як борсук” та метафори *loon* “гагара”, *earthworm* “земляний черв’як”, *cuckoo* “зозуля”, а також *beetle* “жук”. Жук у давні часи вважався символом чорної магії та чаклунства і був утіленням заходу сонця, ночі, царства тіней. Можливо, це сприяло появі метафори *a beetle* та порівняння *silly as a beetle* в англійській мові. В українській мові лексема *жук* вживається як метафора на позначення кмітливої, досвідченої людини: укр. *битий жук*.

В антропних **фігومتаторах і порівняннях** не виявлено ЛСпГ на позначення *духу*, що пов’язується з характерною для рослинного світу статичністю.

Для ЛСГ на позначення *зовнішності* людини метафори і порівняння з мотиваційною ознакою ‘гарний’, ‘молодий’ є еквівалентними (укр. *лілея / як лілея, троянда / як троянда* / англ. *(as) fair as a lily / as a rose*) і частково еквівалентними (укр. *молодий, як барвінок, хороша, як калина*; англ. *(as) fair as a wild rose* “гарна, як шишиана”, *(as) fine/smart as a new-scraped carrot* “гарна (гарний), як щойно очищена морква”, *(as) pretty as beans* “милий, як квасоля”, *(as) fresh as a daisy* “свіжа, як маргаритка”). Негативна мотиваційна ознака ‘негарний’ маркована частково еквівалентними одиницями (укр. *бридкий, мов червива ріпа; оббитися, як билина* / англ. *look like a bewitched barley-stack* “має такий вигляд, як скирта ячменю”; *winter apple* “зимове яблуко”).

У ЛСГ одиниць на позначення *фізичного стану* представлено одну ЛСпГ *сили*, де наявні лише порівняння з меліоративною оцінкою мотиваційної ознаки ‘міцний’: укр. *здоровий / міцний, як дуб* / англ. *(as) strong as an oak*, зумовлені спільними уявленнями обох етносів про дуб, що співвідноситься з і.-е. *aig- “дуб” (нім. Eiche; д.-півн. eik; д.-в.-н. eih); дуб вважався деревом світу, адже саме навкруги дуба зазвичай влаштовувалися культові ігри (і.-е. *ag- “культова гра”), і був символом надзвичайної сили (лит. jėga “сила”). Безеквівалентними є англійські порівняння *(as) fresh as a bean* “свіжий, як біб”, *(as) fresh as a buttercup* “свіжий, як жовтець”, *(as) fresh as a young head of lettuce* “свіжий, як молода головка салату-латука”, *full of power as a hazelnut* “сповнений енергії, як лісовий горіх”.

Характер і поведінка (ЛСГ на позначення *характеру / поведінки*) людини представлені антропними метафорами і порівняннями з позитивною мотиваційною ознакою ‘впевненість’ (укр. *міцний горішок, непохитний, як дуб* / англ. *hard/ tough nut to crack*). Більшою мірою в цій ЛСГ зафіксовано негативні мотиваційні ознаки (див. табл. 1). Спільністю денотатів характеризуються метафори і порівняння на позначення рис характеру з такими мотиваційними ознаками, як ‘набридливості’ (укр. *причепився, як реп’ях* / англ. *stick like a bur*) і ‘злість’ (укр. *жалкий (сердитий / злий), як кропива* / англ. *(as) bad-tempered / rank as nettles*). Порівняння на позначення ‘пихатості’ (укр. *надувсь, як лопух на вогні* / англ. *(as) proud as an acorn* “гордий, як жолудь”) і ‘покірності’ (укр. *гнеться, як солома (як лоза)* / англ. *(as) meek as a violet* “м’яка, як фіалка”) – частково еквівалентні. Для англійської мовної свідомості важливими виявилися риси характеру, позначені безеквівалентними

досліджуваними одиницями з такими мотиваційними ознаками, як ‘холоднокровність’ ((*as cool as a cucumber* “байдужий, як огірок”), ‘простуватість’ (*common as brackens* “простуватий, як папороть”; *common as daisies* “простуватий, як маргаритка”), ‘запальність’ ((*as jumpy (nervous, easily startled) as a Mexican bean* “нестриманий (нервовий), як мексиканський біб”), ‘лінощі’ (*a couch potato* “картоплина на кушетці”). Спільними є еквівалентні одиниці з мотиваційною ознакою ‘сором’, що вживаються як з негативною, так і позитивною оцінкою: укр. *зашарівся, як маків цвіт* / англ. *blush like a poppy*. Серед людсь слабокго характеру англійська мовна свідомість виділяє окремо чоловіків, що й зумовило наявність таких фітометафор, як *lily* “лілія”, *pansy* “братки”, *daisy* “маргаритка”, відсутніх в українській мові.

Для ЛСГ на позначення *інтелекту* людини характерною є негативна маркованість антропних метафор і порівнянь із мотиваційною ознакою ‘нерозумний’, що пояснюється відсутністю розумової діяльності у рослин. Специфічність національного мислення носіїв української і англійської мов виявляється у виборі рослин, які аналогізуються з головою людини: укр. *гарбуз, диня і маківка* / англ. *a coconut* “кокосовий горіх”. Українській мові властива експлікація ознаки ‘нерозумний’ на контрасті великого / малого розміру: *великий, як дуб, а дурний, як пень; високий, як тополя, а дурний, як квасоля*; а англійській – кореляція її з одоративною ознакою: (*as silly as a pea-cloise* “дурний, як поле гороху”; *beans are in flower!* (букв.: “Біб цвіте!”)). В англійській мові наявні антропні порівняння з негативною ознакою ‘недосвідченість’ як показником недостатнього розумового розвитку людини: (*as green as a gooseberry* “зелений, як агрус”, (*as green as a gourd* “зелений, як гарбуз”, (*as green as duckweed* “зелений, як ряска”).

Англійські безеквівалентні лексеми *lemon*, *banana*, *prune* мають спільне значення “розумово обмежена людина”: *lemon* “лимон”; *banana* “банан”; *prune* “чорнослив”. Окрім того, лексема *lemon* має додаткові мотиваційні ознаки ‘збитий з пантелику, збентежений’. Очевидно, ті відчуття, які має збентежена людина в певній неприємній ситуації, асоціюються з кислим смаком лимону; метафоричне перенесення найменування фітоніма *lemon* для оцінки нерозумної людини відбувається на основі аналогізації неприємних смакових відчуттів і психоемоційного стану людини – збентеження, в якому вона не здатна адекватно мислити. Зауважимо, що в такому значенні лексема *lemon* уживається як словосленг. Нерозумну людину позначає також фітонім *prune* “чорнослив” (дитяча лайка).

Лексема *banana* “банан” містить у своєму значенні мотиваційну семантичну ознаку ‘безхребетність’, що характеризує нерозумну людину ще і як безхарактерну. В основі метафоричного перенесення назви рослини лежить така властивість банана, як м’якість.

Зіставний аналіз антропних метафор і порівнянь, що наявні у лексико-семантичному просторі артефактів, представлений лише ЛСГ одиниць на позначення *фізичного стану* (ЛСпГ *руху*), *характеру / поведінки, інтелекту* в українській і англійській мовах (див. табл. 1).

У ЛСпГ одиниць на позначення *руху* специфічністю вирізняється українська безеквівалентна одиниця *веретено*, що вживається в порівняннях як з позитивною мотиваційною ознакою ‘швидкість’, так і з негативною – ‘метушливість’: *крутиться, як веретено у піст*. Еквівалентними ж є метафори з негативною мотиваційною ознакою ‘незграбність’: укр. *лантух* / англ. *sack*.

У ЛСГ одиниць на позначення *характеру / поведінки* зафіксовано метафори й порівняння здебільшого з негативною оцінкою в обох мовах (див. табл. 1), де еквівалентними є експліцитне порівняння в українській мові та імпліцитне – в англійській з мотиваційною ознакою ‘різкий’ (укр. *ріже словом, як бритва* / англ. *blade*; безеквівалентною одиницею є англ. *pepper-box* “перечниця”). Частково еквівалентними є метафори з мотиваційною ознакою ‘невпевненість’ (укр. *квач* / англ. *milksop* (слово *milksop* уживалося раніше в англійській мові у значенні “шматок хліба, розмочений у молоці”, що послужило основою творення такого переносного значення). Безеквівалентною одиницею є укр. *м’яло*.

ЛСГ на позначення *інтелекту* людини представлена негативною мотиваційною ознакою ‘нерозумний’, маркованою безеквівалентним порівнянням (укр. *дурний, як довбня*) та еквівалентними метафорами (укр. *патика* / англ. *a stick*).

2. За гіперо / гіпонімо-гіпонімічною моделлю аксіологічно марковані антропні метафори та порівняння лексико-семантичних просторів зоонімів, фітонімів та артефактів класифіковано в ЛСГ одиниць на позначення зовнішності, характеру / поведінки та інтелекту (табл. 2). Досліджувані одиниці розглядаються у спосіб, коли ознаки тварин, рослин, артефактів чи їхніх частин стають мотиваційною основою для позитивної / негативної оцінки, пов’язаної із зовнішністю, характером і поведінкою, інтелектом людини.

Антропні метафори та порівняння, виражені *зоонімами*, за наявності мотиваційних ознак ‘гарний’ / ‘негарний’ здебільшого належать до ЛСГ на позначення *зовнішності* в обох мовах, причому в українській мові спостерігається більша кількість порівнянь (див. табл. 2). Це свідчить про тенденцію до імпліцитного моделювання досліджуваних одиниць в англійській мові *owl-eyed* “совині очі” та експліцитного – в українській *очі, як у сови*. Найчисленнішими є еквівалентні метафори та порівняння на позначення низького зросту людини: укр. *блоха / малий, як блоха* / англ. *flea*; укр. *миша / маленький, як миша* / англ. *mouse* і укр. *кошеня* / англ. *russy-cat*; безеквівалентними є *ластів’я, лебедя* в українській мові та *shrimp* “креветка” – в англійській. У ролі денотатів у метафорах і порівняннях, з якими співвідноситься негативно маркована мотиваційна ознака ‘товста людина’, в обох мовах виступають: укр. *свиня; як свиня / поросля* / англ. *as fat as a pig*. Безеквівалентними є англійські порівняння з негативною мотиваційною ознакою ‘огрядність’: *fat as a young thrush / a quail / a squirrel* “товстий(а), як молодий дрізд / перепілка / білка”. У ЛСГ одиниць на позначення *характеру і поведінки* негативними є мотиваційні ознаки ‘пихатість’ (укр. *розпустив хвіст, як павич; надув груди, як індик* / англ. *pigeon-chested* “груди голуба”; *cock-headed* “голова півня”, що є частково еквівалентними) та ‘боязкий’ (укр. *заяче серце* / англ. *pigeon-hearted* “голубине серце”). Інтелектуальні здібності людини (ЛСГ на

Таблиця 2

Антропні метафори та порівняння моделі ОБ'ЄКТ / ЧАСТ. ОБ'ЄКТА → ЧАСТ. ТІЛА ЛЮДИНИ (753 од.)

ЛСПр	ЗООНИМИ (238 од.)									ФІТОНІМИ (405 од.)									АРТЕФАКТИ (110 од.)																	
	укр. (100 од.)						англ. (138 од.)			укр. (277 од.)						англ. (128 од.)			укр. (84 од.)			англ. (26 од.)														
	метаф.			порівн.			метаф.			порівн.			метаф.			порівн.			метаф.			порівн.			метаф.			порівн.								
	+	-	всього	+	-	всього	+	-	всього	+	-	всього	+	-	всього	+	-	всього	+	-	всього	+	-	всього	+	-	всього	+	-	всього	+	-	всього			
ЛСГ зовн.	0	23	23	16	56	72	32	56	88	8	32	40	20	4	24	112	128	240	23	8	31	36	48	84	0	0	0	12	36	48	0	8	8	0	12	12
ЛСГ характ. і повед.	0	0	0	0	0	0	0	7	7	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	20	24	0	0	0	0	0	0
ЛСГ інтелекту	0	0	0	0	5	5	0	3	3	0	0	0	0	0	0	0	12	12	0	13	13	0	0	0	0	0	0	4	8	12	0	4	4	0	2	2
Разом	0	23	23	16	61	77	32	66	98	8	32	40	20	5	25	112	140	252	23	21	44	36	48	84	0	0	0	20	64	84	0	12	12	0	14	14

Примітки: ЛСПр – лексико-семантичний простір; + меліоративна оцінка; - пейоративна оцінка; фіз. ст. – фізичний стан; зовн. – зовнішність; укр. – українська мова; англ. – англійська мова; од. – одиниці; інтел. – інтелект; характ. і повед. – характер і поведінка.

позначення *інтелекту*) характеризуються негативною мотиваційною ознакою ‘нерозумний’: укр. *куряча голова* / англ. *pigeon-headed* “голубина голова”, *goose-headed* “гусяча голова”, що є частково еквівалентними.

Найбільш продуктивною в лексико-семантичному просторі *фітонімів* виявилася *ЛСГ* одиниць на позначення *зовнішності* людини (див. табл. 2) з негативною мотиваційною ознакою ‘негарний’, де переважають частково еквівалентні експліцитні порівняння в українській мові (*щоки, як кавуни; ніс, як цибуля; голова, як гарбуз; голова, немов кавун*) та імпліцитні – в англійській (*potato-head* “голова- картопля”; *onion-head* “голова-цибулина”; *pumpkin-head* “голова-гарбуз”). Позитивно маркованими одиницями з мотиваційною ознакою ‘гарний’ є: укр. *очі чорні, як терен; зуби, як ріпа; яблука цік; троянди цік* / англ. *eyes as black / bright as a bullace (wild damson)* “очі чорні / яскраві, як тернослив (дикий тернослив)”, *eyes black as mazzards* “очі чорні, як чорні вишні”, *eyes black as a sloe* “очі чорні, як терен”; *nut-brown eyes* (букв.) “очі коричневі, як горіх”. Характер і поведінка людини (*ЛСГ* на позначення *характеру і поведінки*) маркується лише одним безеквівалентним порівнянням з мотиваційною ознакою ‘різкий’ в українській мові: *язик, як перчина*. Щодо *ЛСГ* на позначення *інтелекту*, то уявлення про нерозумну людину формується на основі моделі *ВМІСТИЛИЩЕ – ВМІСТ*, де “наповненість” характеризується позитивною аксіологічною маркованістю ‘розумний’, а “пустота” – негативною ‘нерозумний’ (укр. *голова, як гарбуз, а розуму анітрошки; голсва, як диня, а всередині пуста; голівка, як маківка, а розуму й за макове зерно нема* / англ. *nut-head* “голова-горіх”, *pumpkin-head* “голова-гарбуз”, *cabbage-head* “голова-капустина”).

Антропні метафори та порівняння, виражені назвами *артефактів*, за наявністю тих чи інших мотиваційних ознак аксіологічного компонента значення належать до *ЛСГ* на позначення *зовнішності, характеру* та *інтелекту*. Характеристика *зовнішності* представлена безеквівалентними порівняннями з негативними мотиваційними ознаками ‘надмірно великий’ (укр. *рука, як макітра* / англ. *spade-beard* “борода-лопата”); з мотиваційними ознаками ‘довгий’, ‘тонкий’ (укр. *тонкі ноги, як палички / як патики з корою* / англ. *pins* “шипилики”, що є частково еквівалентними). Безеквівалентним є англ. *as thin as a spindle* “тонкий, як веретено”. У *ЛСГ* на позначення *характеру* в українській мові наявні безеквівалентні одиниці з негативною мотиваційною ознакою ‘говіркий’ (*язик, як лопата / як помело*); ‘злий’ (*гострі, як голки очі*). Інтелект людини (*ЛСГ* на позначення *інтелекту*) представлено негативною мотиваційною ознакою ‘нерозумний’, маркованою еквівалентними одиницями: укр. *решето, горщик* / англ. *sieve, pot*. Безеквівалентною одиницею, що вживається як з позитивною, так і з негативною ознаками, є укр. *макітра*.

У третьому розділі “Лінгвоаксіологічна семантика антропометричних метафор в українській і англійській мовах” встановлено, що антропометричними, тобто тими, які розглядаються за гіпонімічною моделлю *ЧАСТИНА ТІЛА ЛЮДИНИ → ЧАСТИНА ОБ’ЄКТА*, є лише метафори,

скласифіковані в ЛСГ на позначення зовнішності. РЕФЕРЕНТОМ у цій моделі є частина об'єкта, а КОРЕЛЯТОМ – частина тіла людини. Аксіологічний компонент значення в цьому випадку вказує на особливості функцій частин тіла людини, що стають мотиваційною основою для оцінки об'єктів чи їхніх частин. У лексико-семантичному просторі зоонімів наявна незначна кількість досліджуваних одиниць лише в англійській мові (табл. 3): *rib* “ребро” – “ость пір'їни”, *palm* “долоня” – “широка частина рогу оленя”.

Таблиця 3

Антропометричні метафори моделі ЧАСТ. ТІЛА ЛЮДИНИ →
 ЧАСТ. ОБ'ЄКТА (338 од.)

ЛСПр	ЗООНИМИ (2 од.)		ФІТОНІМИ (48 од.)		АРТЕФАКТИ (288од.)	
ЛСГ	метафора		метафора		метафора	
	меліорат. / пейорат.		меліорат. / пейорат.		меліорат. / пейорат.	
	укр.	англ.	укр.	англ.	укр.	англ.
ЛСГ зовн.	0	2	12	36	80	208

Примітки: ЛСПр – лексико-семантичний простір; меліорат. – меліоративна оцінка; пейорат. – пейоративна оцінка; зовн. – зовнішність; укр. – українська мова; англ. – англійська мова; од. – одиниці.

Лексико-семантичний простір фітонімів представлений ширше, де еквівалентними є такі метафори: укр. *вічко картоплі* / англ. *eye of potato*; укр. *головка квітки, головка маківки, головка капусти* / англ. *the head of a flower; the head of a poppy; the head of a cabbage*. Безеквівалентністю вирізняється англійська метафора *head of wheat* “голова пшениці”. Частково еквівалентними у своєму вживанні є такі одиниці, як укр. *вуса колоска* / англ. *a beard of wheat* “борода пшениці”. В обох мовах в основі творення метафори лежить подібність названої частини рослини до волосся, але акцент ставиться на різні частини обличчя з волоссяним покривом. Очевидно, що саме це переносне значення впливає з етимології слова *beard* в англійській мові, де *beard* “борода” співвідноситься з і.-е. коренем **bhar -dha* “стирчати, виступати вперед” (у свою чергу, цей корінь пов'язаний з і.-е. **bher* “рухатися”). Пор.: лат. *barba*; укр. *борода*; латв. *barda*. Однокореневим є і англ. *bristle* “піднятися (стати) дибки” (про волосся). І.-е. **bher* означає також “горіти”, де борода виступає символом вогню, що може асоціюватися з властивістю остюків колоти, завдавати болю (ніби вогонь).

З-поміж антропометричних метафор найчастотнішими виявилися досліджувані одиниці лексико-семантичного простору артефактів (див. табл. 3). Метафори цього лексико-семантичного простору переважають у кількісному плані лексико-семантичний простір фітонімів і більшою мірою вирізняються оригінальністю значень. Так, частково еквівалентними є: укр. *щока дробарки* / англ. *jaw of crusher* “щелепа дробарки”; укр. *головка в'язального гачка* / англ. *beard of*

knitting hook “борода в’язального гачка”; укр. *ніздря твердого сиру* / англ. *eye of cheese* “око твердого сиру”. Англійська метафорика на позначення частин тіла людини є яскравішою і численнішою, ніж українська (див. табл. 3), що, звичайно, не є свідченням бідності української мови, оскільки замість метафор із соматичним компонентом в українській мові вживаються метафори на позначення слів інших лексико-семантичних просторів, не пов’язаних безпосередньо з людиною.

ВИСНОВКИ

Теоретико-методологічна концепція дисертаційного дослідження базується на таких положеннях: 1) метафори і порівняння за своєю онтологією антропоцентричні, оскільки пов’язані з людиною, яка є центром мовної картини світу і пізнає останній як шляхом його вимірювання, так і шляхом вимірювання себе самої; 2) антропоцентричність як онтологічний чинник метафор та порівнянь лежить в основі аксіологічного маркування цих одиниць, що, відображаючи певну описову ситуацію в картині світу, містять у своїй семантичній структурі оцінку *добре / погано* на шкалі вартостей української і англійської етноспільнот; 3) за принципом відношень КОРЕЛЯТ → РЕФЕРЕНТ аксіологічно марковані антропоцентричні метафори та порівняння розподілено на антропні й антропометричні та класифіковано за гіперо-гіпонімічними моделями в лексико-семантичних просторах зоонімів, фітонімів та артефактів; 4) на формальному рівні процес порівняння виражається імпліцитно в метафорах та експліцитно – в порівняннях; 5) антропні метафори і порівняння характеризуються чітко вираженою емотивно-експресивною оцінкою; антропометричними є лише стерті метафори з імпліцитною аксіологічною семантикою.

За гіперо / гіпонімо-гіперонімічною моделлю ОБ’ЄКТ / ЧАСТИНА ОБ’ЄКТА → ЛЮДИНА через зоонімі ознаки людина оцінюється в зіставлених мовах майже однаково (758 од. – в українській мові, 807 од. – в англійській). При цьому українці вдаються до експліцитного перенесення ознак тварини на різні дії людини та риси її характеру як позитивно, так і негативно, тимчасом, як англійці – до негативних характеристик людини.

Зіставлення оцінно маркованих метафор та порівнянь у випадку, коли ознаки рослин чи їхніх частин стають мотиваційною основою для позитивної / негативної оцінки дій та характеру людини, засвідчило таку тенденцію: носії як української, так і англійської мов не послуговуються метафоротворенням і порівнянням на позначення фізичного стану людини, натомість відверто оцінюють зовнішність людини, її характер та інтелект як позитивно, так і негативно за допомогою порівнянь. Щодо перенесення ознак артефактів, то з’ясовано, що українці, зазвичай, негативно порівнюють ці ознаки з рухом людини, її характером та інтелектом, тимчасом, як англійці негативно оцінюють рух та інтелект шляхом прихованого порівняння (метафори).

Зіставний аналіз аксіологічно маркованих метафор та порівнянь за гіперо-гіпонімо-гіпонімічною моделлю ОБ’ЄКТ / ЧАСТИНА ОБ’ЄКТА → ЧАСТИНА ТІЛА ЛЮДИНИ показав, що ознаки зоонімів, фітонімів, артефактів та їхніх частин

переносяться для оцінного найменування зовнішності людини, та в поодиноких випадках – інтелекту.

Зіставлення досліджуваних одиниць за гіпонімо-гіпонімічною моделлю ЧАСТИНА ТІЛА ЛЮДИНИ → ЧАСТИНА ОБ'ЄКТА продемонструвало таку закономірність: оцінна характеристика частин тіла тварин, частин рослин та артефактів здійснювалася на основі перенесення назв частин тіла людини тільки імпліцитно, тобто за допомогою метафор, які здебільшого за своєю природою є стерними. Отже, антропометричними метафорами у такому випадку є імпліцитні порівняння з нечіткою аксіологічною маркованістю, яку можна визначити лише шляхом проведення етимологічного аналізу.

До перспективних напрямів подальших досліджень варто віднести вивчення аксіологічно маркованих метафор і порівнянь, які належать до різних лексико-семантичних просторів, безпосередньо не пов'язаних з людиною, для встановлення мотиваційних ознак їхнього значення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Талько С. В. Антропоцентричність і антропометричність у світлі метафори (на матеріалі української і англійської мов) / С. В. Талько // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. статей. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – Вип. 6. – С. 117–121.
2. Талько С. В. Роль оцінки в антропометричних метафорах / С. В. Талько // Мова і культура. (Науковий щорічний журнал). – Серія “Філологія”. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип. 6, т. V, ч. 1. – С. 161–167.
3. Талько С. В. Антропометрично марковані метафоричні значення фітонімів та їхній символізм (на матеріалі української та англійської мов) / С. В. Талько // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. статей. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2005. – Вип. 7. – С. 218–222.
4. Талько С. В. Роль семантичного принципу в дослідженні антропометричних метафор (на матеріалі української та англійської мов) / С. В. Талько // Вісник КНЛУ. – Серія “Філологія”. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2004. – Т. 7, № 1. – С. 158–162.
5. Талько С. В. Антропометрично марковані метафоричні значення зоонімів та їхній символізм / С. В. Талько // Вісник КНЛУ. – Серія “Філологія”. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2006. – Т. 9, № 2. – С. 85–90.
6. Талько С. В. Антропометрична метафорика лексико-семантичної групи соматизмів як спосіб відображення навколишньої дійсності (на матеріалі української та англійської мов) / С. В. Талько // Вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. – Серія “Філологія. Педагогіка. Психологія”. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2008. – Вип. 16. – С. 33–39.
7. Талько С. В. Метафоричність мови на тлі соціокультурного буття в Україні / С. В. Талько // Мова, освіта, культура в контексті Болонських реалій : матеріали наук.-практ. конф., 2–4 квіт. 2008 р. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2008. – С. 190–193.

АНОТАЦІЇ

Талько С. В. Лінгвоаксіологічна семантика антропоцентричних метафор та порівнянь в українській і англійській мовах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2009.

У дисертації пропонується новий комплексний підхід до вивчення аксіологічно маркованих антропоцентричних метафор та порівнянь в українській і англійській мовах. Спираючись на теорію антропоцентризму, у дослідженні визначено лінгвоаксіологічну природу антропоцентричних метафор і порівнянь та розроблено методику їхнього зіставлення в українській і англійській мовах. Здійснено таксономію досліджуваних одиниць на антропні (метафори й порівняння) та антропометричні (метафори) за гіперо-гіпонімічними відношеннями; скласифіковано їх у лексико-семантичних просторах зоонімів, фітонімів та артефактів; встановлено спільну й відмінну мотивацію оцінного значення у внутрішній і зовнішній формах українських і англійських аксіологічно маркованих антропоцентричних метафор та порівнянь.

Ключові слова: аксіологічно марковані антропоцентричні метафори та порівняння, антропні метафори і порівняння, антропометричні метафори, лексико-семантичний простір, зооніми, фітоніми, артефакти.

Талько С. В. Лингвоаксиологическая семантика антропоцентрических метафор и сравнений в украинском и английском языках. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2009.

В диссертации разработан новый комплексный подход к изучению антропоцентрических метафор и сравнений в украинском и английском языках. Теоретико-методологическая концепция диссертационного исследования базируется на таких положеннях: метафоры и сравнения в своей онтологии антропоцентричны, поскольку связаны с человеком как тем центром языковой картины мира, который познает окружающий мир как путем его измерения, так и путем измерения самого себя; антропоцентричность как онтологический фактор образования метафор и сравнений лежит в основе аксиологического маркирования этих единиц, которые, отображая дескриптивную ситуацию в картине мира, содержат в своей семантической структуре оценку *хорошо / плохо* на шкале ценностей украинского и английского этнических общностей; по принципу отношений КОРРЕЛЯТ → РЕФЕРЕНТ все антропоцентрические аксиологически маркированные метафоры и сравнения распределены на антропные и антропометрические, которые классифицируются по гиперо-гипонимическим моделям в лексико-семантических пространствах зоонимов, фитонимов и артефактов; антропные метафоры и сравнения отличаются четко выраженной эмотивно-экспрессивной оценкой, в то

время как антропометрическими являются только стертые метафоры с нечеткой аксиологической маркированностью; на формальном уровне процесс сравнения выражается в таких единицах, как метафоры, имплицитно (укр. / англ.: N (simple); N (composite); Adj + N) и сравнения – эксплицитно (укр.: N + як (мов / немов, наче / неначе и др.) + N; Adj + як (мов / немов, наче / неначе и др.) + N; Adj + як (мов / немов, наче / неначе и др.) + Adj + N; V + як (мов / немов, наче / неначе и др.) + N и англ.: As (like) + Adj + as (like) + N); Adj + as (like) + N + N; V + as (like) + N).

Сопоставление антропоцентрических метафор и сравнений осуществлялось поэтапно: 1) классификация антропоцентрических метафор и сравнений в лексико-семантических пространствах зоонимов, фитонимов и артефактов; 2) установление гиперо-гипонимических моделей аксиологически маркированных антропоцентрических метафор и сравнений; 3) сопоставление положительно / отрицательно маркированных антропоцентрических метафор и сравнений в украинском и английском языках.

По принципу отношений КОРРЕЛЯТ → РЕФЕРЕНТ установлены гиперо-гипонимические модели аксиологически маркированных антропоцентрических метафор и сравнений: гиперо / гипонимо-гиперонимическая ОБЪЕКТ / ЧАСТЬ ОБЪЕКТА → ЧЕЛОВЕК и гиперо-гипонимо-гипонимическая ОБЪЕКТ / ЧАСТЬ ОБЪЕКТА → ЧАСТЬ ТЕЛА ЧЕЛОВЕКА для антропных метафор и сравнений; гипонимическая ЧАСТЬ ТЕЛА ЧЕЛОВЕКА → ЧАСТЬ ОБЪЕКТА для антропометрических метафор в украинском и английском языках.

В процессе исследования было определено, что гиперо / гипонимо-гиперонимическая модель в украинском языке характерна для сравнений, а в английском – для метафор.

Сопоставительный анализ аксиологически маркированных метафор и сравнений гиперо-гипонимо-гипонимической модели показал, что признаки зоонимов, фитонимов, артефактов и их частей переносятся для оценочного наименования частей тела человека, в частности его внешнего вида, и в единичных случаях – интеллекта. Исследование материала гипонимо-гипонимической модели продемонстрировало такую закономерность: оценочная характеристика частей зоонимов, фитонимов и артефактов осуществлялась на основании перенесения названий частей тела человека как элементов внешности только имплицитно, то есть с помощью метафор, которые по своей природе являются стертыми. Поэтому антропометрическими являются имплицитные сравнения с нечеткой аксиологической маркированностью.

Находясь в тесной взаимосвязи с системой ценностей, процесс метафоризации и сравнения, очевидно, отображает не уникальное психологическое состояние, а общую направленность норм культуры. Предположение, что человек познает мир через осознание своей предметной и мыслительной деятельности в нем, даст основание рассматривать антропоцентрические метафоры и сравнения как лингвокультурологические понятия.

Ключевые слова: аксиологически маркированные антропоцентрические метафоры и сравнения, антропные метафоры и сравнения, антропометрические метафоры, лексико-семантическое пространство, зоонимы, фитонимы, артефакты.

Talko S. V. Linguoaxiological semantics of anthropocentric metaphors and similes in the Ukrainian and English languages. – Manuscript.

A Thesis for the Candidate's Degree in Philology, Speciality 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics. – National M. P. Dragomanov Teachers Training University, Kyiv, 2009.

The dissertation focuses upon the new integrated approach to the comparative study of anthropocentric metaphors and similes in the Ukrainian and English languages. According to the anthropocentric theory, the linguoaxiological nature and methodology of the contrastive studies of Ukrainian and English anthropocentric metaphors and similes were determined in the paper. The taxonomy of the linguistic units under investigation has been established according to the hypero-hyponymical relations as anthropic (metaphors and similes) and anthropometrical (metaphors) units, which have been classified in lexical and semantic spaces of zoonims, phitonims and artefacts. Common and divergent motivations of axiological meanings in the internal and external forms of Ukrainian and English axiologically marked anthropocentric metaphors and similes were identified in the dissertation.

Key words: axiologically marked anthropocentric metaphors and similes, anthropic metaphors and similes, anthropometrical metaphors, lexical and semantic spaces, zoonims, phitonims, artefacts.